

УДК 159.9

ХАРАКТЕРИСТИКИ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ФАКТОР РОЗБІЖНОСТЕЙ У РІВНЯХ ЇХ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Макарова Л.Л., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Гойденко Н.М., студентка V курсу
факультету психології
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі проаналізовані погляди вчених на проблему визначення особливостей уваги молодших школярів. Емпірично досліджено особливості уваги учнів молодших класів із високим та низьким рівнями навчальної успішності, зроблено порівняльний аналіз. Проведене дослідження показало, що визначені певні розбіжності в характеристиках уваги молодших школярів, і показники виявились статистично значущими.

Ключові слова: *увага, характеристики уваги, навчальна успішність, рівні навчальної успішності, молодші школярі.*

В работе проанализированы взгляды ученых на проблему определения особенностей внимания младших школьников. Эмпирически исследованы особенности внимания учеников младших классов с высоким и низким уровнями учебной успешности, сделан сравнительный анализ. Проведенное исследование показало, что выделены определенные различия в характеристиках внимания младших школьников, и показатели оказались статистически значимыми.

Ключевые слова: *внимание, характеристики внимания, учебная успешность, уровни учебной успешности, младшие школьники.*

Makarova L.L., Hoidenko N.M. CHARACTERISTICS OF ATTENTION OF JUNIOR PUPIL AS A FACTOR THE DIFFERENCES IN THEIR LEVEL OF EDUCATIONAL SUCCESS

In the work were analyzed the views of scientists on the problem of determining the characteristics of the attention of junior pupils. The features of the attention of junior pupils with high and low levels of educational success investigate empirically, a comparative analysis was made. The research showed that highlighted some differences in the characteristics of the attention of junior pupils, and indicators were significant randomness.

Key words: *attention, attention characteristics, educational success, levels of academic success, junior high school students.*

Постановка проблеми. Навчання у школі – процес складний і важкий, який вимагає від учня високої свідомості й активності, надзвичайно високого інтелектуального напруження, зосередженості, уваги, мобілізації вольових зусиль і підвищеної працездатності, самоорганізації, раціонального розподілу часу на навчання і відпочинок.

Досить важливим аспектом в успішності навчання є рівень розвитку пізнавальних процесів школяра, зокрема його уваги, яка безпосередньо відіграє важливу роль у навчальному процесі, активно сприяє якості засвоєння матеріалу. Навчальна успішність залежить значною мірою від рівня розвитку уваги. Увага є однією з найважливіших психічних функцій, що забезпечує оптимізацію процесів навчання і виховання. Вона є динамічним процесом і в однієї і тієї ж людини може змінюватись залежно від багатьох факторів [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема уваги як одного із факторів

успішної діяльності особистості давно цікавила вчених, про що свідчать роботи М. Добриніна, М. Ланге, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Т. Рібо та інших дослідників. Ця проблема не обійшла і шкільну психологію, де її розглядали Б. Ананьєв, О. Лурія, Є. Мілерян, В. Петровський, І. Страхов та ін.

В Україні питання розвитку пізнавальних процесів розглядали А. Алексеюк, І. Бех, Н. Бібік, В. Вербицький, С. Гончаренко, Л. Гордон, О. Киричук, Б. Кобзар, Г. Костюк, В. Мадзігон, Р.А.Науменко, В. Онищук, В. Оржеховська, В. Паламарчук, І. Підласий, О. Савченко, О. Синиця, В. Сухомлинський, Т. Суцzenко та ін.

У дослідженнях психологів з проблеми розвитку уваги у дитячому віці висвітлюються різні аспекти становлення цього психічного утворення: значна увага приділяється вивченню особливостей соціальної ситуації розвитку та її впливу на розвиток уваги у дітей, віковим нормам, показникам і особливостям становлення дитячої уваги, пробле-

мам розвитку уваги у сучасних дошкільників і засобам їх подолання. У роботах сучасних українських вчених підкреслюється висока значущість створення оптимальних психолого-педагогічних умов для активізації дитячої уваги й пізнавального розвитку в цілому та активізації пізнавального розвитку дитини в умовах ігрової та продуктивної діяльності зокрема [1; 2; 5; 6].

Увага – це аспект будь-якої психічної діяльності чи динамічна характеристика пізнавальної діяльності, яка виражає провідний зв'язок психічної діяльності з певним об'єктом, на якому вона зосереджена, показує, чи вибірково спрямованість на той чи інший об'єкт. П. Гальперін вважав, що увагу можна розглядати як особливу розумову дію і визначав її як згорнуту (автоматизовану) дію контролю [4].

У закордонних концепціях простежується кілька тенденцій у дослідженнях уваги. Насамперед можна виокремити концепції, у яких увагу розуміють як фільтрацію або селекцію інформації, що забезпечується роботою особливого блоку (Д. Бродбент, Е. Трейсман). Виокремлення блоку селекції дає змогу вважати, що увага є окремим психічним процесом. Крім того, існують підходи, які розглядають увагу як активне передбачення і вияв роботи всієї системи переробки інформації (У. Найсер, Дж. Хохберг). Окреме місце належить теоріям, які трактують увагу як концентрацію розумового зусилля на сенсорних або уявних подіях. Тут важливе місце посідає модель Д. Канемана, де увага розглядається як обмежений енергетичний ресурс, який можна використати для розв'язання тих чи інших завдань [3; 7].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що в зарубіжній та радянській психології під поняттям увага розумілась спрямованість психічної активності на певний об'єкт і зосередженість на ньому. Цей психічний процес є умовою успішного здійснення будь-якої діяльності, як зовнішньої, так і внутрішньої, а її продуктом є якісне виконання відповідної діяльності. Недостатній розвиток уважності виявляється в розосередженості та відволіканні, нездатності без зовнішніх спонук спрямовувати і підтримувати свою увагу в процесі діяльності внутрішніми засобами.

Названі вище дослідження показали значну роль уваги в пізнавальній діяльності школярів. Проте проблема певних характеристик уваги, що впливають на рівень навчальної успішності, є недостатньо з'ясованою як теоретично, так і експериментально. Тому вивчення питання визначення

характеристик уваги як фактору навчальної успішності є досить актуальним і перспективним напрямом.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити характеристики уваги молодших школярів як фактору розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності.

Предметом дослідження виступило з'ясування, обґрунтування характеристик уваги молодших школярів як фактора розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні ми припустили, що певні характеристики уваги молодших школярів, а саме концентрація, переключення, стійкість, розподіл, обсяг, можуть виступати детермінантою рівня їх навчальної успішності. Причому високий рівень концентрації, переключення, стійкості, розподілу, обсягу уваги молодших школярів може обумовлювати і більш високий рівень їх навчальної успішності; а низькі показники концентрації, переключення, стійкості, розподілу, обсягу уваги молодших школярів – більш низький рівень їх навчальної успішності.

Для реалізації завдань дослідження використувався комплекс методів: методика дослідження стійкості уваги «Коректурна проба» Бурдона, методика «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова, методика «Кільця Ландольта», методика «Переплутані лінії», методика «Трикутники»; методи статистичної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних (описові статистики, t-критерій Стьюдента, кореляційний аналіз, багатомірний регресійний аналіз).

В дослідженні взяли участь 60 молодших школярів 4 класу середньої школи № 81 м. Дніпропетровськ.

На основі показників навчальної успішності за предметами навчання (за рейтингом середніх балів) нами було визначено 2 групи досліджуваних. До 1 групи увійшли 30 школярів з вищим рівнем успішності, а до 2 групи – 30 школярів з нижчим рівнем успішності (табл. 1).

З метою порівняння результатів на предмет істотності відмінностей двох груп школярів з різними рівнями навчальної успішності між собою для цієї вибірки нами було

Таблиця 1
Рівні успішності молодших школярів 1 і 2 груп

Група	Успішність ($M \pm \sigma$)	T; p
1 група	8,99 ± 1,02	t = 10,8;
2 група	6,7 ± 0,56	p < 0,01

Примітка: t – t-критерій Стьюдента, p – рівень значущості (p-рівень).

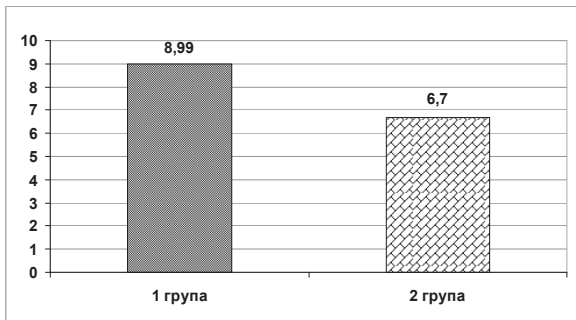

Рис. 1. Розподіл успішності молодших школярів (за середньоарифметичними показниками)

застосовано t-критерій Стюдента, який з ймовірністю до 95% показує, наскільки (при асимптотичному значенні $p \leq 0,05$) отримані по групах середні дані, які візуально відрізняються, є насправді математично значущо різними для цього об'єму вибірки учнів (рис. 1).

В результаті дослідження успішності молодших школярів виявлено, що школярі 1 групи мають високий рівень успішності, який виражається $8,99 \pm 1,02$ балами, що значущо відрізняється від 2 групи молодших школярів з більш низьким рівнем навчальної успішності, який дорівнює $6,7 \pm 0,56$ ($p < 0,01$).

З метою подальшої перевірки емпіричної гіпотези дослідження нами порівнювалися показники обстеження характеристик уваги молодших школярів з різними рівнями навчальної успішності.

За методикою дослідження стійкості уваги «Коректурна проба» Бурдона отримані результати показали такий розподіл (табл. 2).

Молодші школярі 1 групи з вищими показниками навчальної успішності допустили в середньому $5,9 \pm 1,3$ помилок, їх концентрація уваги виявилася більш розвинутою, ніж у школярів 2 групи з більш низьким рівнем навчальної успішності, які допустили в середньому $11,7 \pm 4,5$ помилок при $p < 0,01$. Стійкість уваги у молодших школярів

**Таблиця 2
Значущість розбіжностей характеристик уваги молодших школярів (за методикою дослідження стійкості уваги «Коректурна проба» Бурдона)**

Виявлені показники	1 група (M ± σ)	2 група (M ± σ)	t	p
Обсяг уваги	$610,7 \pm 26,8$	$516,7 \pm 59,4$	7,91	$p < 0,01$
Концентрація уваги	$5,9 \pm 1,3$	$11,7 \pm 4,5$	- 6,72	$p < 0,01$
Стійкість уваги	$0,009 \pm 0,002$	$0,023 \pm 0,009$	- 7,81	$p < 0,01$

**Таблиця 3
Розбіжності у характеристиках уваги молодих школярів з різними рівнями навчальної успішності**

Групи за рівнями навчальної успішності	Швидкість переключення уваги (M ± σ)	величина t-критерій	p – рівень значущості
Високий	$2,87 \pm 1,14$	- 3,53	$p < 0,01$
Низький	$4,03 \pm 1,27$		

1 групи з вищими показниками навчальної успішності ($0,009 \pm 0,002$) виявилася значущо більшою, ніж у школярів 2 групи ($0,023 \pm 0,009$, $p < 0,01$). Результати показали, що школярі 1 групи більш уважно працювали та за одиницю часу допустили меншу кількість помилок в роботі з методикою при більш високих показниках об'єму.

Отримані результати показали, що у школярів з вищим рівнем навчальної успішності більш виразно розвинені показники обсягу, концентрації та стійкості уваги.

За методикою «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова отримані результати показали такий розподіл (табл. 3).

Визначення значущості розбіжностей в показниках переключення уваги молодших школярів проводилось за t-критерієм Стюдента і засвідчило значущі відмінності показників між групами з високою і низькою навчальною успішністю. Школярі з високими показниками навчальної успішності показали значно швидшу реакцію та здатність до переключення уваги, ніж учні з низькими показниками (рис. 2).

За методикою «Кільця Ландольта» отримані результати показали такий розподіл (табл. 4).

У цьому випадку ми вимірюємо працездатність нервового субстрату (нервової системи), тобто базову, первинну працездатність, що лежить в основі будь-якої

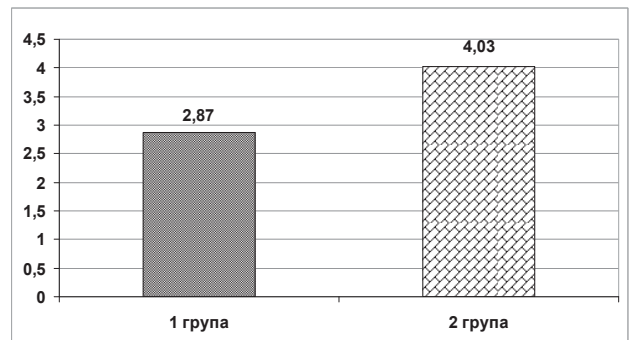

Рис. 2. Розбіжності у показниках переключення уваги в групах школярів з високими (1 група) та низькими (2 група) показниками навчальної успішності (за середньоарифметичними показниками)

Таблиця 4

Розбіжності у характеристиках уваги молодших школярів з різними рівнями навчальної успішності

Виявлені показники	Високий рівень навчальної успішності (M ± σ)	Низький рівень навчальної успішності (M ± σ)	величина t-критерію Стьюдента	p – рівень значущості
Точність уваги	0,95 ± 0,02	0,83 ± 0,06	6,16	p < 0,01
Продуктивність уваги	334,4 ± 15,9	249,6 ± 21,9	7,12	p < 0,01
Швидкість переробки інформації	7,03 ± 1,25	4,87 ± 1,38	6,38	p < 0,01

Таблиця 5

Розбіжності у характеристиках уваги молодих школярів з різними рівнями навчальної успішності

Групи з різними рівнями навчальної успішності	Концентрація (M ± σ)	величина t-критерію Стьюдента	p – рівень значущості
Високий	4,1 ± 0,8	3,52	p < 0,01
Низький	3,37 ± 0,8		

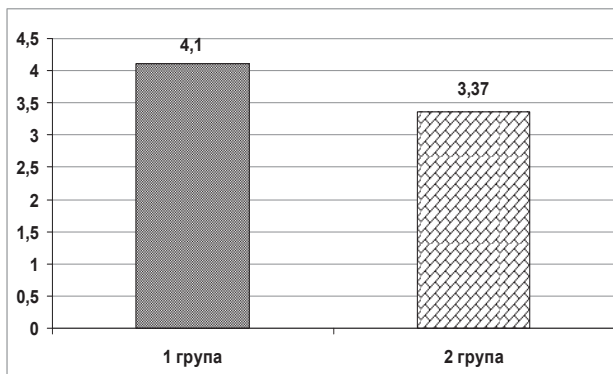

Рис. 3. Розбіжності за показниками концентрації уваги в групах школярів з високими (1 група) та низькими (2 група) показниками навчальної успішності (за середньоарифметичними показниками)

діяльності. Особливості цієї базової працездатності проявляються в нашому дослідженні побічно, через діяльність, суть якої полягає в сприйнятті й переробці інформації згідно з певними правилами. На яке «вольове зусилля» здатна нервова система людини, як довго вона може працювати, від цього будуть залежати ефективність і стиль не тільки навчальної діяльності, але й усієї життєдіяльності в цілому.

Як показали результати дослідження розбіжностей у показниках точності уваги школярів з високими та низькими показниками навчальної успішності у дітей з високими показниками навчальної успішності виявлено більш високий коефіцієнт точності уваги (0,95 ± 0,02), ніж у школярів з низьким рівнем навчальної успішності (0,83 ± 0,06).

В цьому випадку показник точності уваги школярів з високими показниками навчальної успішності відповідає високому рівню розвитку, а школярі з низькими показниками – середньому рівню точності уваги. В цілому показник точності уваги свідчить про здатність дитини до безпомилкового виконання завдань. Побічно він характеризує диференційоване гальмування в центральній нервовій системі.

За методикою «Переплутані лінії» отримані результати показали такий розподіл (табл. 5).

Дослідження ступеня концентрації уваги в умовах напруженої діяльності під час виконання тестових завдань засвідчило значущі відмінності показників між групами молодших школярів (рис. 3).

Так, молодші школярі 1 групи з високим рівнем успішності показали більш високий рівень концентрації (в середньому

Таблиця 6

Розбіжності у характеристиках уваги молодих школярів з різними рівнями навчальної успішності

Групи з високими та низькими показниками навчальної успішності	Переключення (M ± σ)	величина t-критерію Стьюдента	p – рівень значущості
Високий	4,33 ± 0,7	3,53	p < 0,01
Низький	3,1 ± 0,5		

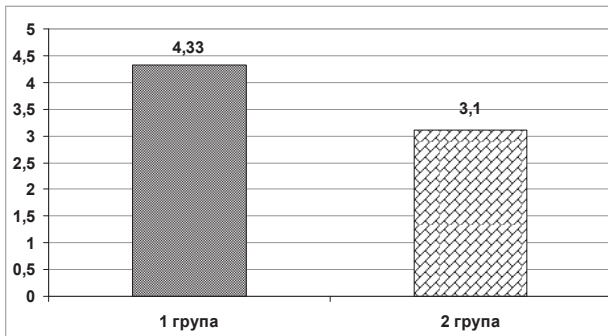

Рис. 4. Розбіжності у характеристиках уваги молодих школярів з різними рівнями навчальної успішності (за середньоарифметичними показниками)

4,1 ± 0,8 балів), їх здатність до концентрації уваги виявилася більш розвиненою, ніж у школярів 2 групи з низьким рівнем навчальної успішності (3,37 ± 0,8).

За методикою «Трикутники» отримані результати показали такий розподіл (табл. 6).

Дослідження переключення уваги молодших школярів засвідчило значущі відмінності показників між групами (рис. 4).

Школярі 1 групи перемикались з одного завдання на інше в середньому на 4,33 ± 0,7 балів, їх здатність до переключення уваги виявилася більш розвиненою, ніж у школярів 2 групи з меншим рівнем навчальної успішності, які переключались в середньому на 3,1 ± 0,5 балів. Тому школярі 1 групи показали швидшу реакцію та здатність до переключення уваги при роботі з методикою, ніж учні 2 групи.

З метою визначення особливостей взаємозв'язку між показниками за методиками дослідження та успішністю навчальної діяльності молодших школярів було проведено кореляційний аналіз. На нашу думку, це дало змогу виявити взаємообумовлю-

ючі зв'язки між окремими досліджуваними характеристиками уваги особистості, що дасть можливість прогнозувати рівні та тенденції розвитку їх показників у сукупності. При цьому нами було враховано, що за шкалами методики «Коректурна проба» Бурдона показники концентрації, стійкості та показники переключення уваги за шкалами методики «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова мали зворотний полюс під час обробки, тому знак кореляційного зв'язку був змінений на протилежний (табл. 7).

Виявлено такі прямі значущі взаємозв'язки між досліджуваними характеристиками уваги молодших школярів та успішністю навчальної діяльності:

- між успішністю навчальної діяльності та концентрацією уваги за методикою «Коректурна проба» Бурдона ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та стійкістю уваги за методикою «Коректурна проба» Бурдона ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та переключенням уваги за методикою «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та точністю уваги за методикою «Кільця Ландольта» ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та продуктивністю уваги за методикою «Кільця Ландольта» ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та швидкістю переробки інформації за методикою «Кільця Ландольта» ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та концентрацією уваги за методикою «Переплутані лінії» ($p \leq 0,01$);

- між успішністю навчальної діяльності та переключенням уваги за методикою «Трикутники» ($p \leq 0,01$).

Таблиця 7

Кореляційні зв'язки показників уваги молодших школярів з успішністю навчальної діяльності

Показники уваги	Успішність навчальної діяльності
Обсяг уваги за методикою «Коректурна проба» Бурдона	0,709**
Концентрація уваги за методикою «Коректурна проба» Бурдона	0,703**
Стійкість уваги за методикою «Коректурна проба» Бурдона	0,734**
Переключення уваги за методикою «Червоно-чорна таблиця» Шульте-Горбова	0,721**
Точність уваги за методикою «Кільця Ландольта»	0,865**
Продуктивність уваги за методикою «Кільця Ландольта»	0,927**
Швидкість переробки інформації за методикою «Кільця Ландольта»	0,673**
Концентрація уваги за методикою «Переплутані лінії»	0,457**
Переключення уваги за методикою «Трикутники»	0,629**

Таким чином, результати кореляційного аналізу показали, що на успішність навчальної діяльності молодших школярів позитивно впливають показники розвитку уваги як одного з провідних психічних пізнавальних процесів особистості. З цього можна зробити висновок, що розвиток таких характеристик уваги, як обсяг, концентрація, стійкість, переключення, точність, продуктивність, швидкість переробки інформації, взаємопов'язані з успішністю навчальної діяльності. Таким чином, отримані результати емпіричного дослідження підтверджують висунуту гіпотезу дослідження: чим вище рівень розвитку концентрації, здатності до переключення, стійкості та розподілу уваги молодших школярів, тим вище рівень їх навчальної успішності.

Водночас для визначення впливу характеристик уваги на навчальну успішність молодших школярів нами було проведено багатомірний регресійний аналіз. Специфіка багатомірного регресійного аналізу полягає у можливості одержати статистично значущу відповідь щодо впливу незалежних змінних (предикторів) на розвиток залежної (критерію). В нашому дослідженні залежною змінною виступає навчальна успішність молодших школярів, а незалежними змінними – показники розвитку уваги досліджуваних (обсяг, концентрація, стійкість, переключення, точність, продуктивність, швидкість), досліджені за різними методами. Тому при побудові регресійної моделі були враховані всі досліджувані показники уваги. Нами було застосовано пряме покрокове включення предикторів з перевіркою на значущість їх кореляції з критерієм. В результаті до рівняння було включено всі незалежні змінні, що мали значущу кореляцію з критерієм (успішністю) у порядку зростання r -рівня (при максимальному рівні $p = 0,05$).

Як видно з таблиці 8, до рівняння регресії увійшли лише три предиктори: продуктивність уваги (за тестом «Кільця Ландольта»), переключення уваги (за таблицями Шульте-Горбова), швидкість уваги (за тестом «Кільця Ландольта»).

Таблиця 8

Показники регресійного аналізу характеристик уваги та навчальної успішності молодших школярів 1 та 2 груп

Модель	R	R ²	Виправлений R ²	Стандартна похибка
1	0,927a	0,860	0,857	0,53513
2	0,935b	0,874	0,870	0,51140
3	0,941c	0,886	0,880	0,49078

a – предиктори: продуктивність уваги за тестом «Кільця Ландольта»;

b – предиктори: продуктивність уваги за тестом «Кільця Ландольта», переключення уваги за таблицями Шульте-Горбова;

c – предиктори: продуктивність уваги за тестом «Кільця Ландольта», переключення уваги за таблицями Шульте-Горбова, швидкість уваги за тестом «Кільця Ландольта».

Коефіцієнт множинної кореляції R відображає зв'язок залежної змінної (успішність навчання молодших школярів) із сукупністю незалежних змінних – предикторів і сумарно дорівнює 0,941. Значення R² складає 0,886 і показує, що 88,6% дисперсії змінної (успішність навчання молодших школярів) обумовлено сумарним впливом предикторів (продуктивність уваги за тестом «Кільця Ландольта», переключення уваги за таблицями Шульте-Горбова, швидкість уваги за тестом «Кільця Ландольта»).

Стандартні коефіцієнти регресії β відображають відносну міру впливу кожного з предикторів; для змінної продуктивність уваги (за тестом «Кільця Ландольта») $\beta = 0,927$, а для змінних переключення уваги (за таблицями Шульте-Горбова) і швидкість уваги (за тестом «Кільця Ландольта») $\beta = 0,815$ і $\beta = 0,714$ відповідно. Кожна з незалежних змінних має позитивну кореляцію із залежною змінною.

Отримані дані багатомірного регресійного аналізу показують, яким чином змінювалися характеристики регресійного аналізу при поетапному включенні нових предикторів в рівняння регресії. Вищезазначене свідчить про найбільш вагомий вплив на успішність навчання молодших школярів таких характеристик уваги, як продуктивність, переключення, швидкість, що підтверджує висунуту емпіричну гіпотезу дослідження.

Висновки з проведеного дослідження. Крізь роботи сучасних дослідників проходить думка про те, що становлення довірливої уваги в молодшому шкільному віці в

Таблиця 9

Коефіцієнти регресії

Предиктор	β	Значущість, Sig.
Продуктивність уваги за тестом «Кільця Ландольта»	0,927	$p < 0,01$
Переключення уваги за таблицями Шульте-Горбова	0,815	$p < 0,01$
Швидкість уваги за тестом «Кільця Ландольта»	0,714	$p < 0,01$

стихійних умовах, без спеціально організованого навчання відбувається недостатньо, а розвиток основних властивостей уваги відбувається нерівномірно, тому особливо актуальним стає дослідження характеристик уваги в умовах організованої навчальної діяльності та визначення чинників, що обумовлюють навчальну успішність учнів молодших класів.

Увага є однією з найважливіших психічних функцій, що забезпечує оптимізацію процесів навчання і виховання. Кожна властивість уваги учнів на уроці має певне значення для успішного засвоєння знань, при цьому ведуча властивість завжди пов'язана з іншими властивостями, а успішність у навчанні пов'язана з поєднанням великої кількості цих властивостей і вищим рівнем їх розвитку. Успішність в навчальній діяльності залежить від розвитку уваги, знання структури якої дають можливість керувати нею, але слід зазначити, що саме якості організації навчальної діяльності учнів є важливою умовою розвитку уваги.

Отримані результати багатомірного регресійного аналізу свідчать про найбільш вагомий вплив на успішність навчання молодших школярів таких характеристик уваги, як продуктивність, переключення, швидкість, що підтвердило висунуту емпіричну гіпотезу дослідження.

Перспективою подальшого дослідження може бути визначення ефективної спеціальної програми розвитку характеристик уваги, які впливають на рівень навчальної успішності молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Т. Взаємозв'язок навчальної діяльності учнів початкової школи з проблемою збереження їх фізичного і психічного здоров'я / Т. Білик // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. – 2006. – № 12 (37). – С. 3–8.
2. Ботіна І. Міжособистісна взаємодія учителя та учня / І. Ботіна // Рідна школа. – 2005. – № 3. – С. 31–33.
3. Выготский Л. Развитие высших форм внимания в детском возрасте / Л. Выготский // Хрестоматия по вниманию / [под ред. А. Леонтьева, А. Пузыря, В. Романова]. – М., 1976. – С. 184–219.
4. Гальперин П. К проблеме внимания / П. Гальперин // Доклады АПН РСФСР. – 1958. – № 3. – С. 33–38.
5. Гетьман Т. Врахування індивідуальних особливостей уваги молодших школярів у навчальному процесі / Т. Гетьман // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 8. – С. 204–212.
6. Максименко С. Індивідуальний підхід до учня під час уроку / С. Максименко // Психолог. – 2002. – № 48. – С. 3–5.
7. Хрестоматия по вниманию / под ред. А. Леонтьева. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 305с.